

एतेषां षड्भादीनां ॥४१॥ एवमिति बहुविधः षड्भादिभेदेन तारमंद्रादिभेदेन वायुगुणैः खरमृदुस्पर्शैः अयमर्थः विवक्षुप्रयत्नाभिहतः कोष्ठ्योग्रिस्तत्रत्यं वायुं प्रेरयति सचयत्नतारतम्येन हृदयकंठशिरोदेशं प्राप्य मंद्रं मध्यमं तारं वा ध्वनिमुत्पाद्य हृदयादिदेशाज्जिह्वा मूलादीनि स्थानानि प्राप्य नित्यान् विभून् वर्णान् मंद्रत्वादिभिर्ध्वनिधर्मैरनुरंजितानकारादीनभिव्यज्य वेगवत्त्वस्वाभाव्यान् सुखाद्वह्निर्निर्गतो जनकर्णविवरमनुप्रविशति तेन च संस्कृतेन तत्रत्यश्रोत्रेण तं शब्दमनुभवति सच संस्कारो मुखजस्य वायोर्बाह्यवायुनानुकूल्या दूरतो वा प्रातिकूल्यात् समीप एव वा भित्त्यादिना प्रतिघातान्नैव वागिरिगुहादिगतवायुना प्रतिस्रोतः प्रवर्तनेन द्विर्वा भवति तदनुसारेण शब्दं दूरतोऽप्यनुभवति समीपत एव वा नैव वा द्विर्वा शब्दप्रतिशब्दरूपेणानुभवति एवं वा ध्वनिघाततारतम्याद्वेद्यादिशब्दोऽपि मंद्रादिभेदेनानुभूयते तदिदमुक्तं अव्याहृतैरप्रतिहतैर्वायुगुणैः स्पर्शैश्चेतयते शब्दं जानाति न वेत्ति वा शब्दं विषमस्थितैर्भित्त्यादिना प्रतिघातेन वाऽभिभवात् तंच एभिर्वायुगुणैः सह संतंचेतयते इति अध्याहृत्य संबंधनीयं विषमांगतीरिति पाठेऽपि स एवार्थः विषमांगतीरिति गौडपाठस्तु प्रामादिकः

मृदंगभेरीशंखानां स्तनयितोरथस्य च ॥ यः कश्चिच्छ्रूयते शब्दः प्राणिनो प्राणिनोऽपि वा ॥ एतेषामेव सर्वेषां विषये संप्रकीर्तितः ॥४१॥ एवं बहुविधाकारः शब्द आकाशसंभवः ॥ आकाशजं शब्दमाहुरेभिर्वायुगुणैः सह ॥ ४२ ॥ अव्याहृतैश्चेतयते न वेत्ति विषमस्थितैः ॥ आप्याय्यंते च ते नित्यं धातवस्तैस्तु धातुभिः ॥ ४३ ॥ आपोऽग्निर्मरुतश्चैव नित्यं जाग्रति देहिषु ॥ मूलमेतेशरीरस्य व्याप्य प्राणानि हस्थिताः ॥ ४४ ॥ इति श्रीमहाभारतेशांति ० मोक्ष ० भृगुभारद्वाजसंवादे चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ७३ ॥ भरद्वाज उवाच पार्थिवं धातुमासाद्य शरीरोऽग्निः कथं प्रभो ॥ अवकाशविशेषेण कथं वर्तयतेऽनिलः ॥ १ ॥

तदेवं शब्दाभिव्यक्तिप्रज्ञाभ्योर्भिन्नकालत्वानुभवान्मध्यवीचीतरंगन्यायेन शब्दसंततिरुत्पद्यते तत्रांत्यशब्द एव गृह्यते इति क्षणिकवादिबंधवोदंति भेरीशब्दो मया श्रुतः स एवायं प्रपाठक इत्यभेदप्रत्यभिज्ञाबाधकप्रत्ययं विनापि भ्रांत इति वदंति तद्विद्वांस एवालोचयंतु तेशब्दाद्युत्पादका धातवो देहारंभकास्त्वगादिगोलकाः धातुभिः प्राणैर्द्विधैः आप्याय्यंते आदित आरभ्य संवर्धयंते अन्तःसुखस्पर्शाद्यर्पणेन श्लोकद्वयमेकं वाक्यं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तदेवाह आप इति एतेऽबादयः शरीरस्य मूलं कथं प्राणान्याप्य प्राप्य शुक्रशोणितसंयोगे हि प्राणो लब्धवत्तिश्चेत् शरीरं निष्पद्यते अन्यथा यो निनिषिक्तमपिरेतो व्यर्थं भवति ॥ ४४ ॥ इति शांति ० मो ० नै ० भा ० चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ शरीरेन्द्रियादीनां भौतिकत्वमुक्तम् विज्ञानप्राणयोरपि ज्ञानक्रियाशक्तिमतो भौतिकत्वं चिदात्मनो व्यतिरिक्तत्वापादनायाह पार्थिवमित्यादिना ध्यायेन अग्निस्तेजः पार्थिवं पृथिवीबाहुन्यात् पांच भौतिकं देहं आसाद्य शरीरः शरीराभिमानि प्रकाशात्मा विज्ञानधातुः कथं केन प्रकारेण भवेत् तथा निलो वायुः सोऽपि पार्थिवं धातुमासाद्य कथं केन प्रकारेण वर्तयते देहं चेष्टयते ॥ १ ॥